

УДК [94+37] (091) (438) «17»

СТАНІСЛАВ КОНАРСЬКИЙ ЯК ВИДАТНИЙ РЕФОРМАТОР СФЕРИ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (СЕРЕДИНА – ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII ст.)*Руслана Шеретюк¹, Надія Стоколос²*

¹Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12
e-mail: sheretyuk.r@gmail.com

²Національний університет «Острозька академія»
Україна, 35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2
e-mail: nadiia.stokolos@oa.edu.ua

В історії діяльності римо-католицького ордену піарів на теренах Речі Посполитої середини – другої половини XVIII ст. є сторінка, яка і нині залишається недостатньо висвітленою вітчизняними науковцями. Йдеться про те, що витоки тогочасних радикальних реформ її освіти та виховання, зокрема, обставини постановлення Едукаційної комісії – по суті першого в Європі Міністерства освіти, безпосередньо пов'язані з громадською діяльністю Станіслава Конарського – члена римо-католицького ордену піарів.

Хоча висвітленню цієї проблеми неабияку увагу приділили польські науковці, зокрема, М. Ауш, Я. Буба, С. Кот, Ф. Майхорович, С. Можджен, Р. Стенпень, Я. Тарашкевич та ін., а також низка вітчизняних дослідників, поважне місце серед яких належить О. Дзюбі, однак відсутність комплексного ґрунтового дослідження питання ролі та місця Станіслава Конарського у відпрацюванні та здійсненні програми освітньої реформи у Речі Посполитій спонукала авторів звернутися до вивчення вказаної теми.

Мета дослідження полягає як у з'ясуванні соціокультурних факторів, що були у підґрунті намірів Станіслава Конарського розробити означену реформу, так і висвітленні його багатолітньої праці, спрямованої на її здійснення.

Однією з тенденцій духовно-культурного життя Західної Європи другої половини XVII ст. став динамічний розвиток освіти та науки, поширення й утвердження новітніх філософських і педагогічних теорій, а також виховних практик. Натомість у тогочасній Речі Посполитій упродовж певного часу прослідковувалися протилежні процеси [28]. Це було пов'язано передусім зі складними політичними обставинами, а також супутніми економічними чинниками. Так, на переконання польського дослідника Станіслава Кота, «козацькі, шведські, московські та турецькі війни зни-

щили край», призвели до його зубожіння, що й спричинило відчутний занепад царини культури. Шляхта Речі Посполитої, набувши політичної всемогутності, не відчувала потреби у набутті вищої освіти. Водночас польські міста, в абсолютній більшості підупали та занедбані, не тільки не мали можливостей для створення нових культурно-освітніх осередків, але й до належної підтримки вже існуючих. Так, Краківський університет переживав тоді гостру матеріальну скруту та занепад, а Замойська та Віленська академії знаходилися на рівні, не вищому від середньої школи [8, с. 361].

Магнатські роди, котрі завдяки своїм династичним зв'язкам і фінансовим можливостям здавна дотримувалися взірців західної культури, не виявляли інтересу до місцевих шкіл, оскільки ті не відповідали їхнім прагненням. Саме тому навчання та виховання нащадків можновладців зазвичай відбувалося вдома під керівництвом добре підібраних педагогів. Щоправда, їх могли віддати до приватних шкіл задля вивчення латини, однак, як твердить С. Кот, і ті з часом занепали [8, с. 361-362].

Водночас яскравим підтвердженням того, що ще за часів польського короля Владислава IV Вази (1632-1648 рр.) магнати шанували високі педагогічні ідеали [27], є два документи – своєрідні інструкції, написані руським воеводою Якубом Собеським для своїх синів Марка і Яна. Перша з них була приурочена до їхнього від'їзду на навчання до Кракова та датована 1640 р. [30, с. 297-301], а друга – до подорожі у Францію 1645 р. [30, с. 302-308]. Вони – цікава та показова ілюстрація практики навчання та виховання магнатських синів у Польщі середини XVII ст.

Як впливає з цих документів, головним прагненням Я. Собеського було те, щоб його сини були належним чином підготовлені до ролі лицарів, політиків і дипломатів. Саме тому, на його думку, їхнє виховання мало місти-

ти три складові: фізичне, моральне та розумове. Так, під фізичним він розумів піклування про здоров'я та фізичний розвиток своїх нащадків, зокрема, заняття лицарськими вправами, кінну їзду, фехтування, стрибки, а також гру у м'яч. А от опанування мистецтва танцю Я.Собеський залишив на розсуд синів, мотивуючи це тим, що «...я про те не піклуюся, хоча б на конях танцювали, б'ючись із турками та татарами, того вам зичу» [30, с. 303].

За ним моральне виховання спиралося на релігійне, однак передбачало головним чином практичний бік, а саме – вміння належним чином поводитися з людьми, тобто відповідний рівень побутової культури, патріотизм тощо. А от щодо наук, то Якуб Собеський головний наголос робив на вивченні іноземних мов, що, за його словами, було вкрай необхідне «кавалерам, котрі у війську і на дворах монархів служать» [30, с. 300]. Передусім це стосувалося латини, але не менш, а можливо, й більш важливим, з точки зору воєводи, було вивчення європейських мов: французької, як мови королівського двору та дипломатії, а також німецької та турецької, з огляду на тогочасні постійні війни.

Як йдеться у його рекомендаціях, «Гарна то річ, коли вони (сини. – *Авт.*) з кавалерами різних народів і дворів не будуть сидіти як німі і тлумача шукати не будуть» [30, с. 301]. Зазначимо, що неабиякого значення Я.Собеський надавав вивченню історії та математики, що, у першу чергу, було пов'язано з військовими потребами, а саме будівництвом фортифікаційних споруд. Отже, з інструкцій воєводи Якуба Собеського, написаних ним у середині XVII ст., випливає, що ідеалом тогочасного світського навчання та виховання юнаків із магнатського середовища була їхня всебічна підготовка до майбутньої належної самореалізації як представників еліти з усіма притаманними їй рисами, а також обов'язками перед суспільством. Наостанок додамо, що старший син воєводи Марко (Марек) Собеський (1628-1652 рр.) у 24 роки загинув у битві під Батогом, а менший згодом став польським королем Яном III Собеським (1674-1696 рр.).

Із часом ідеали аристократії занепадали, виховання магнатських синів ставало щоразу менш глибоким, наслідком чого зазвичай стало плекання їхньої поверхової вихованості та зовнішнього блиску. Відтак, як висновує С. Кот, «Таке покоління аристократії не могло дати поштовх піднесенню національної культури чи шкільництва» [8, с. 363].

Це пояснюється ще й тим, що шляхта май-

же перестала відряджати своїх синів на навчання за кордон не тільки з огляду на матеріальну скруту чи безперервні політичні баталії у країні, але головним чином тому, що під впливом багатьох чинників у ній згас потяг до потреби забезпечити їм набуття ґрунтовної освіти. Саме тому польську шляхту вповні задовольняли місцеві школи, що знаходилися у руках єзуїтів, а також піарів, котрі свою виховну й освітню працю в основних рисах тоді реалізували на взірць єзуїтської.

Але, за спостереженням дослідника С. Кота, єзуїти не змогли втримати польську спільноту на високому культурному рівні. Після того, як їм у Польщі вдалося зупинити протестантський рух, що було головним стимулом їхньої надзвичайно енергійної діяльності, вони поступово застрягли у рутині, скочуючись на науковій ниві щоразу нижче разом із народом, виховання якого свого часу монополізували. І якщо у Франції чи Німеччині до наполегливої праці їх змушував вищий культурний рівень світського суспільства, а також наукова та педагогічна діяльність опонентів, зокрема протестантів, то у Польщі блискуча перемога над останніми, за висловлюванням С. Кота, «демо-ралізувала їх і розлінила» [8, с. 363].

Підставою для цього твердження став його аналіз низки чинників, характерних для тодішнього стану єзуїтського шкільництва Речі Посполитої. Один із них полягав у тому, що у своїй педагогічній практиці єзуїти вже не прагнули, як у попередні часи, суворого дотримання «Ratio studiorum». У зв'язку з цим в їхніх навчальних закладах відчутно погіршилася дисципліна. Загальна розгнuzданість польської шляхти зрештою охопила й школу; непокірність молоді виливалася у безперервні авантюри, які зазвичай залишалися безкарними. Водночас зловживання святами та канікулами поступово призвело до занепаду колись надзвичайно чіткого та добре налаштованого шкільництва.

У сфері моралі тодішня єзуїтська школа не піднімала рівень своїх вихованців, зазвичай задовольняючись святенництвом, тобто зовнішнім виявом їхньої доброчесності, поза яким множилися всілякі вади. З погляду політичного, тодішня єзуїтська школа не вміла виховати зі своїх учнів добрих громадян, а з розумового, за висловлюванням С. Кота, «духовна їжа, яку молодь виносила зі школи, була надзвичайно мізерною та безплідною» [8, с. 364]. Так, наприклад, риторика перетворилася на «пусту, галасливу і надуту, просякнуту підлесливістю та панегіризмом» науку, а польська мова пос-

тупово витіснялася так званим макаронізмом, тобто імплементацією великої кількості латинських слів і форм у польські тексти. Це призвело до того, що вподобання польською шляхтою латини досягло небувалих у тодішній Європі масштабів: макаронічна мова набула поширення як у публічному житті Польщі – на сеймиках і трибуналах, так і в приватному. Згодом вона утвердилася й у царині права та судоустрою. Зрештою, саме унаслідок цього склалося загальне переконання, що латина є другою національною мовою Польщі, а також, що латинська школа, навіть з усіма своїми вадами, є найкориснішою для народу інституцією [8, с. 365].

Здавалося, ніщо у тодішньому житті Речі Посполитої не зможе змінити ситуації у галузі шкільництва на краще, «внести хоч трохи світла у безнадійну сарматську темноту» [8, с. 365]. Однак 1725 р. на вищі студії до Риму виїхав молодий піар Станіслав Конарський, котрий незабаром стане піонером відродження польського національного виховання.

Станіслав (Ієронім) Конарський [6; 11; 16] народився 30 вересня 1700 р. у містечку Жарчиці Сандомирського воєводства у збіднілій шляхетській сім'ї. Його батько Єжи Конарський був завихостським каштеляном, а матір Гелена з Чермінських походила з відомого роду Тарлів. Оскільки вони рано померли, опіку над дітьми взяв на себе їхній дядько, брат матері, Антоній Чермінський. Скориставшись із того, що поблизу знаходилася піарська школа у Пйотркові, він посилав своїх юних підопічних саме до неї. Відтак, упродовж 1709-1715 рр. Ієронім навчався у піарському колегіумі у Пйотркові. Після його закінчення він опинився у піарському новіціаті у Подолінці, де провів сім років (1715-1722 рр.), з яких два – як клірик, а п'ять – як братчик і вчитель поезики та вимови. До речі, тут же навчалася двоє його старших братів, котрі ще раніше стали піарами. Так, Станіслав Конарський (народжений 1695 р.) вступив до ордену піарів 1711 р., прийнявши ім'я Антонія від блаженної Кунегунди, та Владислав (народжений 1698 р.) вступив до ордену піарів 1713 р. з іменем Ігнатія від святого Станіслава. Найменший із братів Конарських – Ієронім – вступив до ордену піарів у день святого Лаврентія 10 серпня 1715 р., узявши собі чернече ім'я Станіслав від святого Лаврентія [5, с. 61-62].

Ще під час навчання у новіціаті Станіслав Конарський звернув на себе увагу орденського керівництва, і вже 1722 р., тобто відразу після його закінчення, здібний юнак був відрядже-

ний на теологічні студії до Варшави. Тут молодий піар, як твердить польський дослідник С. Кот, «упродовж трирічного перебування набув репутації вправного поета латиною; особливо вірші..., які він укладав, були вповні в дусі тодішньої епохи» [8, с. 366]. Саме тому дядько Станіслава, познанський єпископ Ян Тарло, звернувся до провінціала ордену Павла Бистжановського з клопотанням про відрядження юнака на студії до Риму, яке невдовзі було задоволене.

У Римі Станіслав Конарський потрапив у середовище піарського шкільництва, яке було під впливом повторного відродження гуманітарних наук. На той час уже відійшла у минуле мода на штучне бароко у вимові та поезії, натомість «під гаслами доброго смаку і здорового глузду утверджувалася нова освіта, яка використовувала для естетичного виховання класичну римську літературу періоду Августа, а нову філософію Заходу (зокрема Декарта) та математично-фізичні науки – для розвитку розумових здібностей, зокрема швидкості мислення» [8, с. 367]. Отже, саме такою була навчальна програма у римському Collegium Nazarenum – піарській академії для шляхетської молоді, куди потрапив молодий піар Станіслав Конарський. Два роки він навчався тут, ґрунтовно студіюючи класичну літературу, а також досі невідомі йому науки – історію та географію. Зрештою, закінчивши курс навчання, він ще два роки працював у Collegium Nazarenum на посаді вчителя риторики.

Зауважимо, що саме під час перебування в Римі у Станіслава Конарського виник задум реформувати польські школи за взірцем Collegium Nazarenum. Із цією метою він уклав докладний опис внутрішньої організації та змісту навчальних програм римської піарської академії, який надіслав орденському керівництву до Варшави, а також до Вільно з пропозицією його використання для реформування польської освітньої ниви. Але цей задум С. Конарського у тодішнього керівництва ордену піарів у Польщі підтримки не знайшов.

1729 р., залишивши Рим, Станіслав Конарський понад рік подорожував Венецією, Францією, Німеччиною й Австрією. Повернувшись зрештою до Польщі, під впливом свого дядька, сандомирського воєводи Тарла, він на якийсь час «поринув у вир політичних змагань». Працював, зокрема, над укладенням повного зібрання конституцій і законів польського Сейму під назвою «Volumina legum», під час війни за польську спадщину агітував за кандидатуру Станіслава Лещинського, а після поразки

останнього, навесні 1735 р. виїхав до Франції.

Французька культура доби Просвітництва справила на молодого клірика величезне враження, яке він проніс через усе своє життя. Він ґрунтовно ознайомився з видатними творами французької літератури XVII ст., зокрема таких французьких мислителів, як Рене Декарт, Блез Паскаль, П'єр Гассенді. Щодо поетів, то його особливо захопили трагедії П'єра Корнеля та комедії Жана Батіста Мольєра. Також він докладно вивчив набутки Франції у царині математичних наук, географії та фізики.

Але думки Станіслава Конарського щоразу поверталися до ідеї проведення шкільної реформи у Польщі. Осівши у Кракові, він якийсь час викладав для тамтешніх кліриків-піарів літературу, політику та право, а у Жешуві – історію, географію та вимову. Тим самим, по суті, він готував професійні кадри до участі у майбутній освітній реформі. А вже навесні 1740 р. Станіслав Конарський приступив до організації у Варшаві нового типу школи на взірць закордонних «шляхетських академій». Так постала перша у Польщі шляхетська школа під назвою «Collegium Nobilium» [3].

Підготувавши з-поміж здібніших піарів кілька вчителів – однодумців, маючи два написані підручники, а саме «O porprawie błędów wumowu» і латинську «Gramatykę», а також багато привезених із Франції книжок, Конарський винайняв за позичені кошти будинок у Варшаві та відкрив у ньому шляхетський конвікт. За словами польського дослідника С. Кота, перед Конарським тоді стояло вкрай складне завдання «дістати у свої руки виховання магнатських синів», і реалізуючи його, він «показав добру обізнаність із польською психологією». За ним, «Конарський бачив, що шляхетська демократія у Речі Посполитій існує більше у красномовних фразах, аніж у реальності, і що здійснення його задуму залежало від магнатів, за якими зазвичай сліпо йде шляхта. Він не сумнівався, що вплине на неї, якщо збудить до своїх реформ освіти та виховання довіру найвпливовіших родів. Вони, завдяки своїм політичним поглядам, а також матеріальній і соціальній позиції, піднімалися над загальною сарматською темнотою, і вже віддавна, будучи незадоволеними шкільним вихованням, навчали своїх дітей приватно. Він слушно передбачав, що ця верства не тільки без обурення, але навіть зі схваленням прийме його новації, і, створивши під її патронатом взірцевий навчальний заклад, зробить його модним у краї. Таким чином набудуть популярності його засади, що втворює шлях до ширших

реформ» [8, с. 371].

Отже, намагаючись залучити до новозаснованого Collegium Nobilium молодь із аристократичних родин, Станіслав Конарський виявив надзвичайну майстерність у з'ясуванні як культурних уподобань, так і станових слабих магнатів. Так, знаючи, що їм імпонує все іноземне, він оголосив про те, що його заклад буде «у всьому спиратися на приклади, статuti і традиції іноземних колегіумів». Водночас задля того, щоб зробити свою школу місцем згуртування нащадків лише «доброї» шляхти, він виключив вступ до неї молоді сумнівного шляхетства, або тих, чий батько знаходився на панській службі. А високою платнею (80 дукатів на рік) Станіслав Конарський практично унеможливив доступ у свій колегіум представникам менш заможних родин. Відтак, низка обмежень, встановлених ним, сприяла тому, що вихованці колегіуму знаходилися у товаристві рівних за походженням і статками однолітків. Зрештою, враховуючи, що у Польщі у середовищі аристократів цінним вважалося те, що важко було дістати, він обмежив кількість учнів новозаснованого Collegium Nobilium до 60-ти [8, с. 371]. Щодо кількості вихованців С. Конарський висловлювався наступним чином: «Розум каже триматися тут певної міри..., бо не завжди від прибутку не болить голова. Чи ж то мала заслуга з погляду Вітчизни віддавати батькам щороку п'ятдесят чи шістдесят добре вихованих юнаків шляхетського роду! Тільки жадоба зиску могла б тут щось змінити, але явно без бажання прислужитися Вітчизні; наш заклад навіть невеликим коштом може вповні задовольнити всі свої потреби й триматися на високому рівні» [22, с. 178]. Позаяк, оскільки розрахунки Станіслава Конарського виявилися вірними, то його «панська школа» впродовж тривалого часу була дуже престижною серед заможної шляхти.

За задумом Станіслава Конарського, вона мала стати національною інституцією, зі стін якої виходитимуть громадяни, не лише вповні ознайомлені з набутками свого народу, але й із цілком сформованим критичним поглядом на дійсність [29, с. 525-529]. З огляду на це, до навчальної програми Collegium Nobilium було запроваджено викладання права, політики та вітчизняної історії. Використовуючи закордонний досвід, Станіславу Конарському вдалося подолати вкорінене упередження у тогочасному польському суспільстві щодо студіювання точних наук, таких, зокрема, як фізика, астрономія, географія, математика. Що ж стосується латини, то у Collegium

Nobilium вона перестала бути головним навчальним предметом. Гостро критикуючи стиль латинської та польської мов, Станіслав Конарський наголошував на тому, що вимова повинна бути ясною, ошатною, природною, розумною та щедрою у знаннях, а не надутою та бундючною, тобто такою, що містить велику кількість іноземних виразів.

Водночас він – видатний реформатор освіти та виховання, вважав обов'язковим опанування молоддю іноземних мов: французької, німецької, давньоєврейської й, особливо, італійської. У царині філософії шляхетській молоді Collegium Nobilium викладалися погляди авторитетних мислителів тогочасної Європи: Френсіса Бекона, Джона Локка, Рене Декарта, Християна Вольфа, П'єра Гассенді; у фізиці – Галілео Галілея, Ісаака Ньютона, Роберта Бойля, Йоганна Кеплера та Миколая Коперника. Крім того, вихованців Collegium Nobilium навчали основам економіки, а також цивільної та військової архітектури [15, с. 384-385].

Однак заснування Collegium Nobilium – шляхетської школи, що мала виховувати майбутню еліту країни, було лише першим кроком С. Конарського на шляху глибоких трансформацій її освітньої сфери. Головною ж його метою було реформування всіх піарських шкіл у Речі Посполитій. Саме тому вже 1741 р., тобто через рік після заснування Collegium Nobilium, він розпочав реформу всього піарського шкільництва.

З метою її реалізації на Генеральній капітулі у Ловічу була ухвалена низка запропонованих ним освітніх інновацій, зокрема скасовано використання Alwaga – підручника з латинської граматики, що був популярним в Європі впродовж XVI-XVIII ст. На теренах Речі Посполитої він довгий час використовувався в єзуїтських, а також піарських навчальних закладах. Свою назву отримав від імені автора – португальського єзуїта Емануеля Альвара (1526-1583 рр.). Замість нього вивчення латинської мови було запроваджено за тим, який написав Станіслав Конарський. До слова, його підручник з латинської граматики під назвою «Grammatica in usum iuventutis Scholarum Piarum» (Варшава, 1741 р.) пережив 26 видань. Водночас до освітніх програм піарських шкіл було включено студювання таких нових навчальних предметів, як світова історія та історія Польщі, географія, а також французька та німецька мови.

Першим піарським осередком на теренах Речі Посполитої, де була втілена у життя освітня реформа Станіслава Конарського, став ко-

легіум у Жешуві. Згодом до нього приєдналося ще кілька піарських навчальних закладів. Оскільки більшість їхніх ректорів не мала підготовки, як того вимагали далекоглядні задуми Станіслава Конарського, то ж не дивно, що вони почали гальмувати його нововведення. Ними були вислані скарги до Риму, в яких реформатора було представлено як діяча, небезпечного для віри та Церкви. Навіть папський нунцій Дуріні у розмовах із Папою Римським Бенедиктом XIV характеризував Станіслава Конарського як такого, котрий не дбає про благо Церкви та водночас сприяє іновіряцям [2, с. 55].

Лише особиста аудієнція Ігнатія та Станіслава Конарських у Папи Римського Бенедикта XIV, що відбулася 1749 р., прояснила ситуацію, зокрема, наміри Станіслава Конарського щодо реформування польського піарського шкільництва. Її наслідком стало те, що понтифік призначив його апостольським візитатором Польської провінції піарів, котрий мав право реформувати, судити, поліпшувати давні та засновувати нові орденські осередки і школи [15, с. 383].

Ці повноваження Станіслава Конарського були закріплені папським бреве від 24 квітня 1750 р. Збереглися відомості про те, що, вручаючи його Конарському, Папа Бенедикт XIV сказав наступне: «Ecco il vostro breve, ma ricordatevi che l'aquatophana ed il pugnale sono le ricompense d'una tal intrapresa» («Оце твоє бреве, але пам'ятай, що отрута і кинджал бувають нагородою такого починання») [29, с. 536].

Зрештою, лише 1753 р. опозиція відступила. Цього ж року у Пйотркові ректори всіх піарських шкіл Польської провінції затвердили документ під назвою «Ordinationes Visitationis Apostolicae» («Статути Апостольських Візитацій»), що стало вагомим здобутком на шляху втілення освітньої реформи Станіслава Конарського. А вже 1754 р. він привіз «Ordinationes Visitationis Apostolicae» до Риму, де вони були затверджені не лише керівництвом ордену піарів, але й верховним очільником усієї Римо-Католицької Церкви [2, с. 55].

Наголосимо на тому, що згідно з новими «Статутами», структура піарської школи суттєво не змінилася. Навчання у ній відбувалося у 7-ми класах (prima, infima, grammatea, syntaxis, humanitas, rhetorika i philosophia) і тривало 9 років, оскільки класи риторики та філософії були 2-річними. Головні ж зміни полягали у тому, що було обмежено вивчення латини та започатковано ґрунтовне студювання польської мови. Вартісним набутком

нової навчальної програми піарської школи також стало включення до неї історії, географії, алгебри, геометрії, фізики та найновішої філософії [2, с. 56-57].

Реформа піарського шкільництва, реалізована за активної участі її ініціатора Станіслава Конарського, значно розширила обсяг і поглибила зміст навчання фізики та хімії, а також природничих наук (включно з елементами сільськогосподарських і медичних знань). Водночас були запроваджені нові методи навчання, що передбачали виконання широкого кола лабораторних завдань і проведення навчальних екскурсій. Одним із прикладів, що свідчить про рівень викладання природничих наук у реформованих піарських школах, є зміст документу під назвою «Ordynacje wizytacji Apostolskiej dla Polskiej Prowincji Zskół Pobożnych» («Статути Апостольської візитації для Польської Провінції Шкіл Побожних») за 1753-1754 рр. Із нього випливає, що природничу проблематику було вміщено до програми лекцій із філософії, в якій, наприклад, її складовою частиною була фізика. У приписах до викладання останньої автори «Статутів» наголошували на тому, що під час занять потрібно вчити «...про загальні розділи природних тіл, про небесне склепіння, про Сонце, планети, зірки, комети, про повітря, про різні метеорити; про води, про коливання моря, про походження джерел; про землю і тіла суходолу, такі як сіль, скло, метали, каміння, магніт; про виникнення гір, те ж саме про рослини і тварин; про тіло людське і його частини, про органи чуття; про сон і неспання, про органи життя; про дихання та згортання крові; про їжу, рідини і т. д.» [26, с. 221-222].

Водночас географія, як навчальна дисципліна освітніх закладів доби Просвітництва, являла собою виклад матеріалу, в якому поєднувалися знання з природничих наук із гуманітарними. Саме тому у реформованій піарській школі перед учителем географії укладачами «Статутів» висувалися наступні вимоги: «...передусім поясни їм механічні плани небесних тіл, а також карти Європи, Азії, Африки і Америки, до яких слід багаторазово повертатися, щоб досконало вивчили загальний склад планети і чотирьох частин світу на окремі королівства, країни, острови та моря» [26, с. 224].

21 вересня 1754 р. відбулося урочисте відкриття нового осідку Collegium Nobilium, присутнім на якому був «цілий сенат і сейм» [12]. Перед вихованцями, їхніми батьками, а також високоповажними гостями Станіслав Конарський виголосив свою славнозвісну «Mowę o

kształtowaniu uczciwego człowieka i dobrego obywatela» («Слово про формування чесної людини і свідомого громадянина»), де, власне, містився виклад провідних засад його педагогіки.

«Мабуть, дивуєтесь, – сказав Станіслав Конарський у заключній частині своєї промови, – що не згадав у своєму виступі жодним словом ні про науку мов, ні про вимову, ні про науки точні, ні про все інше, що належить до гарного фізичного виховання..., але ні на мить не сумнівайтесь, що державі більше важать чесні люди та добрі громадяни, аніж великі оратори, поети, математики чи філософи... у навчанні шляхетської молоді на чесних людей і сміливих громадян на хвалу Божу і честь та опору Вітчизни бачимо цілковиту і головну мету виховання» [8, с. 374-375]. Відтак, як висновує польський дослідник С. Кот, цей вислів С. Конарського дає підстави для твердження про становлення нової епохи у педагогіці, яка в ерудиції вже не вбачала головної мети навчальної діяльності [8, с. 375].

Обґрунтовуючи своє бачення плекання чесної людини, Станіслав Конарський вважав його основою саме релігійне виховання. За його словами, «від самої тільки релігії все є залежним, і ніякий розум людський, ні вся філософія, етика і політика не мають такого дієвого провідника духу людського до доброчесності, та відлякування від відступів, як сила релігії» [8, с. 375]. Зауважимо, що з-поміж рис доброчесної людини на друге місце після релігійності С. Конарський ставив справедливість.

Виховання доброго громадянина видатним реформатором тлумачилося крізь призму блага Вітчизни. Саме тому вірність і покірність королю, пошанування вітчизняних прав, беззаперечна субординація установам і владі мали бути, на його думку, провідними рисами доброго громадянина Речі Посполитої [8, с. 376]. Водночас до його характеристик входила любов до Вітчизни, а також відсутність непомірних амбіцій та уникнення гонитви за особистою вигодою [15, с. 383].

У зв'язку з цим акцентуємо на тому, що зарубіжні історики педагогіки називають Станіслава Конарського творцем «громадянського виховання», оскільки він своїми ідеями прищеплював молоді не лише прихильність, але й любов до Вітчизни, усвідомлення особистої відповідальності за її долю. Більше того, він створив умови формування її самостійного мислення щодо добробуту власної країни, а також готовності до дій і навіть жертвовного виконання своїх обов'язків на її благо [5, с. 71].

Потужну виховну функцію у плеканні майбутніх добродішних громадян мали започатковані Станіславом Конарським шкільні сеймики, на яких порушувалися теми, актуальні для тогочасної Речі Посполитої. Так, у піарському Collegium Nobilium піднімалися гострі політичні, соціально-економічні й адміністративні проблеми, «суголосні реальному становищу Речі Посполитої, без уникання вад, що загрожували катастрофою» [8, с. 383]. У такий спосіб шляхетська молодь, котра навчалася у ньому, не лише утверджувалася у думці про необхідність здійснення реформ у країні, але й набувала критичного погляду щодо ідеї недоторканності існуючих у ній порядків. Більше того, виголошення таких промов учнями – представниками аристократичних кіл, впливало на громадськість, «котра мимоволі звикалася з думками, за які сміливцю на шляхетському сеймику погрожувало б покарання» [8, с. 383].

Яскравим прикладом цього став шкільний сеймик Collegium Nobilium 1757 р., під час якого студенти риторики публічно виголосили «Rozmowę o uszczęśliwieniu własnej Ojczyzny» («Розмову про ошчасливлення власної Вітчизни»). Вона складалася з 10-ти доповідей, кожна з яких була варіантом відповіді на поставлену проблему. По суті, ця «Розмова» була своєрідною програмою політичних реформ Речі Посполитої, оскільки кожен із промовців обґрунтовував необхідність кардинальних змін у царині, яка йому видавалася найважливішою. Так, у ній йшлося про покращення та розширення державних прав, поліпшення освіти, збільшення війська, піднесення громадського господарства, заселення країни, захист селянства, пожвавлення торгівлі та ремесел, реформу валюти, піднесення рівня господарювання у приватних маєтках, впорядкування адміністрації, згубність *liberum veto* та необхідність реформи польського Сейму, а також шанування релігії. Як із цього приводу твердить С. Кот, жодна праця з тогочасної польської політичної думки не відважилася запропонувати те, що виклала й аргументувала у своїх доповідях шляхетська молодь Collegium Nobilium. Відтак, як висновує цей вчений, лише взявши до уваги «ті досконалі засоби впливу на молодь, якими послуговувався великий педагог, можемо зрозуміти, в який спосіб він міг підготувати нове покоління, яке за часів Станіслава Августа (Понятовського. – *Авт.*) здійснить відродження Речі Посполитої» [8, с. 384].

21 липня 1773 р. бреве «*Dominus et Redemptor*» Папи Римського Климента XIV

припинило діяльність Товариства Ісуса. Для Речі Посполитої це означало руйнування всієї освітньої царини, оскільки на її теренах станом на цей рік єзуїти опікувалися 67-ма колегіями, де навчалася приблизно дві третини загальної кількості її учнів. Для порівняння: представники ордену піарів тоді керували 27-ма школами, василіани – 9-ма, отці-комуністи – 2-ма і театинці – 2-ма [18, с. 437].

Наслідком тривалої дискусії навколо питання урядування польським шкільництвом, що розгорнулася у магнатсько-шляхетському середовищі Речі Посполитої [7, с. 12-14], стало заснування 14 жовтня 1773 р. Комісії народної освіти або Едукаційної комісії (Komisji Edukacji Narodowej) [4, с. 24-30]. Саме на неї були покладені обов'язки найвищого органу керівництва всіма справами шкільництва у Речі Посполитій [9; 13; 17; 25].

До Едукаційної комісії входили видатні церковні та політичні діячі. Так, першим її головою (1773-1776 рр.) був Ігнацій Якуб Масальський – віленський єпископ, доктор філософії і теології, згодом її очолював Міхал Єжи Понятовський – молодший брат польського короля Станіслава Августа, полоцький єпископ, з 1784 р. – примас польський. Її членами були підканцлер Великого князівства Литовського Йосиф Хребтович, генерал земель Подольських князь Адам Єжи Чарторийський та ін. [1, с. 15].

Навчальні програми Едукаційної комісії, оновлені за рахунок викладання основ природничих наук – математики, хімії, фізики, а також права й економіки, спиралися на морально-виховні принципи орденського шкільництва, зокрема єзуїтського та піарського. Показовим у цьому контексті став розділ XI «*Ustaw Komisji Edukacji Narodowej*» (1783 р.), де йшлося про те, що «релігія і побожність, будучи засадами християнського життя, є тим самим найістотнішою частиною освіти» [29, с. 647]. Відтак, кожний освітній заклад під пильним патронатом Едукаційної комісії прагнув до виховання не лише «доброго громадянина, але й доброго християнина» [18, с. 442].

Згідно пропозиції Едукаційної комісії, територія Речі Посполитої була поділена на 10 навчальних округів, із них два – Вінницький і Волинський – знаходилися на українських землях, які входили тоді до її складу. Освіта в їхніх навчальних закладах була 3-ступеневою. Так, найвищий щабель займали дві головні школи – Краківський університет і Віленська академія, що також були реформо-

вані та стали світськими навчальними закладами з обов'язковим опануванням природничих наук. Оскільки на ці освітні установи покладалася підготовка вчителів для середніх шкіл, то при них були відкриті вчительські семінарії [29, с. 602-612]. Далі йшли середні школи: шестикласні окружні, розраховані на учнів усього округу, та трикласні підокружні. Відомо, що впродовж 1783-1794 рр. на теренах Польщі функціонувало 77 середніх шкіл Едукаційної комісії [18, с. 442], зокрема на українських землях – 13, а саме 2 окружні (Вінниця, Кременець) та 11 підокружних [1, с. 16]. Водночас Едукаційна комісія ініціювала відкриття парафіяльних шкіл [29, с. 569-573], які поділялися на малі та великі. Лише останні з них давали учням достатню підготовку для продовження навчання у середніх школах.

Наголосимо на тому, що функціонування Едукаційної комісії вповні виправдано розглядати як подальший розвиток шкільних реформ, розпочатих саме піарами. Підставою для такого твердження є, зокрема, активна участь в її діяльності видатних представників цього ордену [20; 21; 23]. Так, у зв'язку з необхідністю підготовки підручників, які б забезпечили належну реалізацію навчальних програм, реформованих Едукаційною комісією, 10 лютого 1775 р. було засноване Товариство для підготовки підручників («Towarzystwo do Książ Elementarnych») [10; 24]. Його очолив Ігнацій Потоцький – вихованець піарських Collegium Nobilium у Варшаві та Collegium Nazarenum у Римі [14]. Як твердить польський дослідник Роман Стенпень, «Він добре знав середовище піарів в Італії і Польщі, завдяки чому безпомилково висував їхні кандидатури на авторів підручників, а також інших наукових праць» [19, с. 543].

Відтак, вартісним набуток ордену піарів стало те, що, реалізуючи освітню реформу, зокрема реагуючи на потреби оновленої навчальної програми, його представники стали авторами багатьох наукових праць і навчальних підручників: із польської мови та латини (Целестин Калішевський, Домінік Олександр Шибінський); із риторики та поезики (Францішек Ксаверій Дмоховський, Філіп Неріуш Голанський); із науки моральної (Францішек Ксаверій Дмоховський, Максиміліан Прокопович); із права (Йосиф Константин Богуславський, Теодор Островський, Антоній Поплавський); із історії (Фулгентій Обермайер, Каетан Йосиф Скужетуський, Вінцентій Скужетуський, Домінік Олександр Шибінський); із географії (Ремігіуш

Вадовський, Домінік Олександр Шибінський); із фізики (Самуель Хрущіковський, Йосиф Герман Осінський); із математики (Шимон Белський, Патрицій Скарадкевич, Йосафат Венгленський, Ігнатій Заборовський); із логіки (Казимир Нарбут); із біології та хімії (Ян Гвалберт Бистрицький, Войцех Граліховський, Станіслав Боніфацій Юндзілл, Йосиф Герман Осінський, Теодор Островський); із медицини та ветеринарії (Рафал Йосиф Черв'яковський, Вінцентій Якубовський, Йоахим Карвовський) [19, с. 544-545].

Піари займалися та перекладами багатьох творів з іноземних мов [4]. До талановитих перекладачів-піарів, у першу чергу, слід віднести: Ігнація Базилі Бистрицького, Теофіла Каролі, Францішка Ксаверія Дмоховського, Францішка Елінека, Станіслава Боніфація Юндзілла, Адольфа Каменського, Каетана Карневського, Йоахима Карвовського, Ремігіуша Вадовського, Теодора Островського, Максиміліана Прокоповича, Каетана Йосифа Скужетуського, Вінцентія Скужетуського, Бернарда Людвіка Сируця, Домініка Олександра Шибінського, Едмунда Трусколаського, Теодора Вагу, а також Антонія Вишневського [19, с. 545].

Отже, піари зробили вагомий внесок у розвиток граматики, риторики, поезики, етики, права, історії, географії, математики, логіки, біології, фізики, хімії та медицини. Також вони видавали книги з теології та канонічного права, історії Церкви, релігії та проповідництва [19, с. 545].

Про високу якість підручників, підготовлених піарами, свідчить той факт, що ще у першій половині XIX ст. вони були у вжитку у трансформованих самодержавними приписами школах на теренах Південно-Західного краю Російської імперії. За активної участі та сприяння князя Адама Чарторийського, 1803 р. відповідний проект шкільної реформи був підписаний царем Олександром I [19, с. 545-546].

Таким чином, значимими результатами реформаторської діяльності Станіслава Конарського у царині польської освіти середини – другої половини XVIII ст. стали: заснування Collegium Nobilium, проведення реформи всіх піарських шкіл у Речі Посполитій, запровадження у навчальну програму вивчення іноземних мов і польської, нових навчальних дисциплін математично-природничого циклу, а також утвердження нового стилю у вимові, найвищими набутками якої стали ясність, простота, природність і чистота. Його освітні інновації передбачали передусім зближення школи і життя, суспільства та народу. І якщо

раніше піарські колегіями переслідували мету виховання побожних людей, то з часом акцент був зміщений на плекання чесних, добропорядних, свідомих і дієвих громадян.

Саме реформаторська діяльність Станіслава Конарського підготувала ґрунт до того, що Річ Посполита під впливом ідей Просвітництва однією з перших в Європі розпочала реформу освіти, яка мала відповідати новим викликам суспільного розвитку. Йдеться про діяльність Едукаційної комісії, подвижниками реалізації ініціатив якої стали саме представники ордену піарів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дзюба О.М. Едукаційна комісія 1773-1794 // Енциклопедія історії України. Т. 3 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2005. С. 15-16.
2. Ausz M. Dzieło Św. Józefa Kalasancusza w Polsce. Szkis // Życie oddane wychowaniu: Św. Józef Kalasancusz 1557-1648: jubileusz 450. rocznicy urodzin Założyciela pijarów. Kraków: Polska Prowincja Zakonu Pijarów, Wydawnictwo eSPe, 2008. S. 40-91.
3. Bartczakowa A. Collegium Nobilium. Warszawa: Państw. Wydawn. Naukowe, 1971. 84 s.
4. Bogdziewicz H. Pijarzy jako tłumacze literatury światowej w okresie Oświecenia. Kraków: eSPe, 2006. 115 s.
5. Buba J. Stanisław Konarski – polskie «znaki czasu» // Pijarzy w kulturze dawnej Polski: ludzie i zagadnienia: praca zbiorowa. Kraków: Polska Prowincja XX Pijarów, 1982. S. 60-82.
6. Epoka wielkiej reformy. Studja i materiały do dziejów oświaty w Polsce XVIII wieku / Pod red. Stanisława Lempickiego. Lwów; Warszawa: Praca, 1923. 180 s.
7. Komisja Edukacji Narodowej: Pisma Komisji i o Komisji: Wybór źródeł / Zebr. i oprac. Stanisław Tync. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1954. 730 s.
8. Kot S. Historia wychowania. T. 1. Warszawa: Żak, 1994. 407 s.
9. Lewicki J. Geneza Komisji Edukacji Narodowej: studium historyczne. Warszawa: Książnica Polska T-wa Nauczycieli Szkół Wyż., 1923. 87 s.
10. Lubieniecka J. Towarzystwo do Książ Elementarnych. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1960. 219 s.
11. Majchorowicz F. Wielka reforma szkolna Ks. Stanisława Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej. W 150 rocznicę zgonu Ks. Stanisława Konarskiego i ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej. Lwów: Książnica Polska, 1923. 80 s.
12. Mączyński R. Pijarski Pałac Collegium Nobilium w Warszawie. Warszawa: Wydawca Upowszechnianie Nauki – Oświata «UN-O», 1996. 126 s.
13. Mitera-Dobrowolska M. Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794. Pierwszy urząd wychowania w Polsce. Łódź: W-wa Państw. Zakł. Wydawn. Szkoln., 1966. 215 s.
14. Morawski K.M. Ignacy Potocki a Komisja Edukacyjna. 1773-1788. Warszawa, 1909. 237 s.
15. Możdżeń S.I. Historia wychowania do 1795. Kielce: Wydawnictwo Diecezjalne, 2005. 431 s.
16. Nowak-Dłużewski J. Stanisław Konarski. Warszawa: Pax, 1989. 257 s.
17. Poprawski J. Ustanowienie i znaczenie Komisji Edukacji Narodowej. Poznań: Spółka pedagogiczna, 1923. 54 s.
18. Rogier L.J., de Bertier de Sauvigny G., Hajjar J. Historia Kościoła. T. 4. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1987. 524 s.
19. Stępień R. Zaslugi Księży Pijarów dla nauki i kultury polskiej w dobie Oświecenia: Próba podsumowania // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX wieku / Pod red. nauk. Ireny Stasiewicz-Jasiukowej. Warszawa; Kraków: Zakład Historii Nauk Społecznych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: Polska Prowincja Pijarów, 1993. S. 541-550.
20. Stępień R. Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej na terenie Korony. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 1994. 184 s.
21. Stępień R. Z dziejów szkolnictwa pijarskiego w czasach Komisji Edukacji Narodowej. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. 97 s.
22. Taraszkiewicz J. Pierwsze stulecie zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642-1740). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015. 362 s.
23. Truchim S. Wzajemne stosunki pijarów i Komisji Edukacji Narodowej. Autoreferat z pracy spalonej w czasie powstania warszawskiego. Łódź, 1947. 8 s.
24. Wierzbowski T. Protokoły posiedzeń Towarzystwa do Książ Elementarnych 1775-1792. Warszawa: P. Laskauer, 1908. 118 s.
25. Wierzbowski T. Komisja Edukacji Narodowej. 1773-1794. Monografia historyczna. Warszawa: Druk J. Cotty, 1911. 186 s.
26. Wójcik Z. Udział OO. Pijarów w rozwoju przyrodznawstwa w Polsce doby Oświecenia // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX wieku / Pod red. nauk. Ireny Stasiewicz-Jasiukowej. Warszawa; Kraków: Zakład Historii Nauk Społecznych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: Polska Prowincja Pijarów, 1993. S. 219-237.
27. Żołądz D. Ideały edukacyjne doby staropolskiej: stanowe modele i potrzeby edukacyjne szesnastego i siedemnastego wieku. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe. Oddział, 1990. 260 s.
28. Żołądz-Strzelczyk D. Uwagi nad stanem oświaty w Europie i Polsce od XVI do XVIII stulecia // Życie oddane wychowaniu: Św. Józef Kalasancusz 1557-1648: jubileusz 450. rocznicy urodzin Założyciela pijarów. Kraków: Polska Prowincja Zakonu Pijarów, Wydawnictwo eSPe, 2008. S. 9-21.
29. Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej / Wybór i oprac. Stefan Wołoszyn. T. 1. Kielce: Strzelec, 1995. 695 s.
30. Źródła do historii wychowania (wybór). W dodatku Album ilustracyjny do dziejów wychowania. Część I / Wybrał i objaśnił Stanisław Kot. Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Paryż – Poznań – Wilno – Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1929. 382 s.

Шеретюк Руслана, Стоколос Надія Станіслав Конарський як видатний реформатор сфери освіти та виховання Речі Посполитої (середина – друга половина XVIII ст.)

У статті проаналізовані чинники розробки членом римо-католицького ордену піарів Станіславом Конарським радикальної реформи освіти та виховання у Речі Посполитій і його діяльність, спрямована на її реалізацію.

Ключові слова: Річ Посполита, Станіслав Конарський, орден піарів, освіта та виховання юнацтва, доба Просвітництва, Collegium Nazarenum, Collegium Nobilium

Шеретюк Руслана, Стоколос Надежда Станислав Конарский как выдающийся реформатор сферы образования и воспитания Речи Посполитой (середина – вторая половина XVIII в.)

В статье проанализированы факторы разработки членом ордена пиаров Станиславом Конарским радикальной реформы образования и воспитания в Речи Посполитой и его деятельность, направленная на ее реализацию.

Ключевые слова: Речь Посполитая, Станислав Конарский, орден пиаров, образование и воспитание юношества, эпоха Просвещения, Collegium Nazarenum, Collegium Nobilium

Sheretyuk Ruslana, Stokolos Nadiya Stanislaw Konarsky as an outstanding reformer of education and upbringing of the the Polish-Lithuanian Commonwealth (in the middle – the second half of the eighteenth century)

The valuable contribution in reforming the education and upbringing of young people in the Polish-Lithuanian Commonwealth, which was in the middle – the second half of the eighteenth century, was made by a member of the Roman Catholic Order of Piarist Stanislaw Konarski. He was a graduate and then a lecturer of the Roman Piarist Academy for the noble youth of the Collegium Nazarenum, he laid the principles of internal organization, as well as the content of curricula in the basis of his program about reforming education in the motherland. He founded exemplary gentry piarist school, called «Collegium Nobilium» in Poland, and also updated the existing ones in such way that the content of their educational process prepares young men for the next independent life as educated, respectable, conscious and efficient citizens. His reform activity prepared the basis for the fact, that under the influence of the ideas of Enlightenment, Polish-Lithuanian Commonwealth was one of the first in Europe that began a large-scale educational reform. For its implementation, the Commission of National Education was created as a peculiar, first in Europe at that time, the Ministry of Education, and the representatives of the Piarist order became the ascetics of its initiatives.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Stanislaw Konarski, Piarist order, education and upbringing of youth, the Age of Enlightenment, Collegium Nazarenum, Collegium Nobilium

Надійшла до редакції 29.01.2018 р.